

PRINCIPATUL TRANSILVANIEI ÎN PUBLICAȚIILE INTERBELICE ALE ȘCOLII ROMÂNE DIN ROMA (SECOLUL AL XVII-LEA)

Veronica Turcuș*

Abstract: *Romanian schools in France and Rome were founded at the beginning of the 1920's as post-graduate learning institutions intended for the specialization of young stipendiaries in such domains as Ancient History and Archeology, Medieval and Modern History, Auxiliary Sciences, Romanic Philology, Art History, but also Architecture and Fine Arts. Archival research has held an important role both in the study programmes of the Romanian School in France led by Nicolae Iorga and in those established in the Romanian School in Rome by the founding headmaster Vasile Pârvan. In the inter-war period the Romanian School from the capital of Italy had a permanent contingent of 3-4 stipendiaries, all coming from the four university centers of the whole Romania, who had archival research in progress, targeted on the subject of Oriental Romanity. The research programme set by headmaster Pârvan was a coherent one, of positivistic inspiration and it was very strictly organized from a chronological point of view. The results of the research, conducted mainly at Archivio Segreto Vaticano, Archivio della Sacra Congregazione di Propaganda Fide or in a series of funds belonging to Roman nobility were published in the beginning in „Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma”, a periodical which first appeared in 1925, including the works elaborated by the first generation of stipendiaries in 1923 and later on appeared in the School's archival yearbook titled „Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani”, a bulletin founded in 1926. The documents edited in the yearbooks of the Romanian School in Rome by a series of stipendiaries of the institution such as Claudiu Isopescu, G. Călinescu, V. Vasiliu, N. Buta, I. Moga, A. Mesrobianu, C. Radu, D. Găzdaru, M. Berza, A. Decei, Gh. Vinulescu, F. Pall, offer a perspective on the situation in the Romanian countries, such as it could be observed from the Roman Curia, based on information gathered by Catholic missionaries, by the provincial Jesuits, by the archbishops in the area, by the nuntius in Vienna or in Poland. From the same perspective, the documents edited in the inter-war period in the yearbooks of the Romanian School in Rome, offer us an image of the evolution of the Transylvanian Principality in the XVII-th century, with more generous information concerning the years when the principality played an important role in the political and military evolutions in the area, especially in the context of the anti-Ottoman empire actions stimulated by the Habsburg empire and under the patronage of the Holy See. The overview on Transylvanian Principality in the XVII-th century, such as it emerges from the documents published in the inter-war period by the archival-stipendiaries of the Romanian School in Rome in the respective yearbooks, is noted from the Roman Church's point of view, from that of Vatican authorities based on the nuntius' information and those of the Counter Reformation agents in the area, mirroring especially those aspects in Transylvanian evolution which interested the Holy See: the unfolding – thoroughly noted – of the military and political events in the principality, on the background of numerous conflicts in the region and within the general context of the anti-Ottoman policy maintained by the Apostolic See. Also noted was the*

* Cercetător științific III dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca; e-mail: vturcus@yahoo.it

confessional situation, set against the background of the Counter Reformation and the interest regarding its progress in the area.

Keywords: Romanian School in Rome, archivistic, Catholic missionaries, Transylvanian Principality, Counter Reformation

Fondate în anul 1920, Școlile Române din Franța și de la Roma își vor deschide activitatea, profilată pe studierea istoriei și filologiei popoarelor romanice, pe investigațiile în arhive și biblioteci și pe cultivarea artelor – cu o specială aplecare spre disciplinele universitare care nu erau încă predate în vremea respectivă la noi¹ – abia în anul 1922, motivul întârzierii fiind lipsa unui local adaptat necesităților unui astfel de institut². Directorii celor două Școli, academicienii Vasile Pârvan – la Roma – și Nicolae Iorga – în Franța³ –, vor orienta activitatea științifică a bursierilor pe direcția respectării termenilor legii de înființare a celor două Institute de învățământ postuniversitar⁴, care acordau atenție atât specializărilor în sfera istoriei antice și arheologiei, cât și perfecționării medievistilor și moderniștilor⁵, cercetările în arhive și biblioteci ocupând un loc important în viața academică a Școlilor Române de la Fontenay-aux-Roses și Roma. Acest fenomen se observă în mod evident și în cazul particular al Școlii Române din Roma, chiar dacă prevederile Regulamentului de organizare și funcționare din vara anului 1921⁶ specificau clar că „Școala Română

¹ Prevederile art. II al Legii de înființare a Școlilor Române de la Paris și Roma, legea nr. 4285, votată în Adunarea Deputaților la 13 august 1920, în Senat la 23 august 1920 și promulgată la 22 octombrie 1920, „Monitorul Oficial”, București, nr. 167, 31 oct. 1920, p. 5894-5895.

² Școala Română de la Roma a fost inaugurată la 1 noiembrie 1922, într-un local închiriat pe strada Emilio del Cavaliere nr. 11, în timp ce statul român făcuse demersuri, finalizate în ianuarie același an, pentru o concesiune perpetuă a unui teren în Valle Giulia, unde urma să se construiască noul edificiu pe cheltuiala statului român. Școala Română din Franța a fost deschisă oficial la 1 iulie 1922, într-un imobil cumpărat – cu bani provenind de la Ministerul de Finanțe, dar și din donații private – în mica localitate de lângă Parisul anilor '20, Fontenay-aux-Roses. Veronica Turcuș, *Vasile Pârvan și contribuția instituțională a Academiei Române la înființarea Școlii Române din Roma (1920-1922)*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Historica”, 2008, 47, p. 237-268; Petre Țurlea, *Școala Română din Franța*, București, Edit. Academiei Române, 1994, p. 16-17.

³ Numiți prin Decretul regal nr. 4236 la 24 octombrie 1921, „Monitorul Oficial”, nr. 174, 4 nov. 1921, p. 7366-7367.

⁴ Denumite Scuola Romana di Roma, respectiv École Roumaine en France, chiar dacă directorii-fondatori oscilaseră la început între titulaturile oficiale de mai sus și acelea de Institutul Istórico-Arheologic Român de la Roma, respectiv Institutul Român din Franța; P. Țurlea, *op. cit.*, p. 17; V. Turcuș, *George G. Mateescu (1892-1929) director al Școlii Române din Roma. Viața și opera*, București, Edit. Academiei Române, 2008, p. 36.

⁵ Legea de înființare a Școlilor românești din Franța și Italia prevedea la art. II că amintitele instituții de studii superioare vor cuprinde următoarele secțiuni: „1. A studiilor de istorie și filologie a popoarelor romanice; 2. A cercetărilor de arhive și biblioteci; 3. A continuării studiilor universitare pentru specialități care nu se predau încă la noi; 4. A cultivării artelor.”

⁶ Decretul nr. 3659 din 23 iunie 1921, publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 105, 13 aug. 1921, p. 4150-4152.

din Roma urmărește în chip deosebit cercetările și săpăturile arheologice din Italia și țările mediterane⁷, completând că instituția „va căuta să stabilească relații de reciprocitate cu școlile arheologice străine din Roma și Atena”⁷, spre deosebire de Institutul Român din Franța, specializat pe cercetări de arhivă⁸. Dacă în cazul Școlii Române din Franța o orientare masivă a bursierilor spre studiul individual și investigații arhivistice se va remarca mai mult după 1930 – odată cu ridicarea calitativă a învățământului superior românesc, cu introducerea de noi cursuri care determinau o pregătire a absolventului român echivalentă cu cea oferită de cele mai bune universități din Occident, membrii Școlilor noastre din străinătate frecventând treptat, într-o măsură mai mică, ateneele italiene și franceze și consacându-se mai mult cercetărilor specifice⁹ – în cazul Institutului nostru din capitala Italiei se poate afirma că, încă de la primele generații de studioși, directorul Pârvan a instituit un program coerent de cercetări arhivistice. Modelul urmat în acest caz a fost mai mult al École Française de Rome – în ale cărei „Mélanges” au apărut de-a lungul timpului lucrări ale medievistilor și moderniștilor, bursieri ai instituției, consacrați prin cercetările lor ulterioare în istoriografia franceză, un loc important fiind ocupat de publicarea Registrelor pontificale din secolul al XIII-lea și cele ale papilor de la Avignon –, decât al British School at Rome. Este adevărat că atât École Française de Rome, cât și British School at Rome au fost create ca „surori mai mici” ale Școlilor arheologice pe care Franța și Anglia le aveau deja în Atena, scopul lor fiind în primul rând completarea pregătirii bursierilor arheologi în centrele spațiului mediteranean. Sub acest semn a stat fondarea, în 1874, a unei École Archéologique de Rome pe care Franța intenționa să o consacre găzduirii pentru un an a membrilor Școlii Franceze de la Atena – instituție care data din 1847 –, înainte ca aceștia să își înceapă stagiul în Grecia. În prima fază a proiectului fondării Școlii Franceze din Roma (1873-74) se prevedea chiar ca Albert Dumont – promotorul inițiativei implementării unui Institut arheologic francez la Roma – să dețină doar titulatura de vice-director al École Française d'Athènes. Abia în 1875 amintita École Archéologique de Rome a fost transformată în École Française de Rome, care își recruta bursierii de la École Normale Supérieure, École Nationale des Chartes și École Pratique des Hautes-Études, prezența „chartistes”-ilor în prima generație de membri deschizând linia de studiu dedicată exclusiv Evului Mediu și cercetărilor arhivistice. În acest context, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în primele decade ale secolului trecut, cu toate problemele ridicate de restricționarea accesului în Arhivele Vaticanului până la pontificatul lui Leon al XIII-lea – aceasta ca răspuns al Sfântului Scaun la izolarea sa după 1875 într-o Italie unificată care și-a stabilit capitala la Roma –, membrii

⁷ Art. 6 al Regulamentului, *ibidem*, p. 4151.

⁸ „Școala din Paris – se preciza în art. 6 al Regulamentului de funcționare al celor două Școli – dă o atenție deosebită cercetărilor de arhive și biblioteci din Franța și din Apus”, *ibidem*, p. 4151.

⁹ P. Țurlea, *op. cit.*, p. 38.

arhiviști ai Școlii Franceze din Roma au reușit să publice registrele a 12 pontifi din secolul al XIII-lea (într-o serie de 30 de volume, cu tabele și indici realizați de bursierii Școlii¹⁰), la care s-au adăugat cele trei volume ale *Liber Pontificalis*, editate de abatele Duchesne – membru al Școlii în prima generație – și cele trei volume din *Liber Censuum*, în ediția lui Paul Fabre și Duchesne, apoi registrele perioadei avignonese.

British School at Rome, pe de altă parte, fondată în 1901 ca un pandant al mai vechii Școli Britanice de la Atena – școală întemeiată la 1884 în vederea stimulării și urmăririi cercetărilor arheologice în spațiul mediteranean –, s-a orientat spre organizarea unei linii arhivistice abia după un deceniu de la fondare, în anii 1909-11, când directorul Thomas Ashby l-a numit consilier pentru studii istorice al școlii pe John Rigg de la Public Record Office, care avea o echipă de arhiviști activi la Vatican în perioada respectivă și doar la sfârșitul Primului Război mondial conducerea instituției își va pune serios problema stimulării școlii de medievistică, în primul rând în legătură cu arhivele pontificale¹¹.

Institutul nostru de la Roma a avut în vedere, încă de la fondare, promovarea specializărilor în arhivistică, paleografie, diplomatică și editarea de documente, încercând să îmbine ceea ce germanii, de exemplu, realizau la Roma în cadrul a două institute: Regia Stazione Storica Prussiana, înființată în anul 1888 și devenită din 1890 Regio Istituto Storico Prussiano – printre ale cărei realizări se remarcă mai ales publicarea de documente vaticane (cunoscutele *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, pe perioadele 1533-37, 1572-85 și secolul al VII-lea, de la 1628, sau *Repertorium Germanicum. Regesten aus den päpstlichen Archiven zur Geschichte des deutschen Reiches und seiner Territorien im XIV und XV Jahrhundert*) – și Istituto Archeologico Germanico di Roma, născut la sfârșitul secolului al XIX-lea, în 1871, prin transformarea într-o instituție națională germană patronată de Academia de la Berlin a Institutului de Corespondență Arheologică fondat la 21 aprilie 1829, care avusese până în 1871 un caracter internațional. De menționat că la aceste fundații germane se adăugau Biblioteca Hertziana cu institutul aferent, care promova studiul artei Renașterii, și Accademia Tedesca di Belle Arti a Villa

¹⁰ Îi amintim aici pe Élie Berger (membru al Școlii Franceze din Roma din 1876, unde va reuși să stea în mod excepțional patru ani pentru a-și încheia cercetarea) pentru registrele din perioada lui Inocențiu al IV-lea, pe Maurice Prou (membru al École Française de Rome din 1884) pentru registrele lui Honoriu al IV-lea, pe Antoine Thomas, Maurice Faucon sau Digard pentru pontificatul lui Bonifaciu al VIII-lea etc. Pentru date suplimentare vezi *L'Histoire et l'oeuvre de l'École Française de Rome*, Paris, E. De Boccard, 1931, 358 p. (mai ales p. 12-23 sau capitolul IV. *Les Études Médiévales*, p. 247-288); Raphaël Muller, *Les chemins qui mènent à Rome. Entrer à l'École Française entre 1876 et 1914*, „Mélanges de l'École Française de Rome. Italie et Méditerranée”, 2008, 120/1, p. 259-260.

¹¹ Timothy Peter Wiseman, *A Short History of the British School at Rome*, published by the British School at Rome, London, Regent's College, Inner Circle, Regent's Park, 1990, p. 1-3; Andrew Wallace-Hadrill, *The British School at Rome. One Hundred Years*, The British School at Rome, 2001, p. 33-34.

Massimo (Deutsche Akademie in Rom), iar în cazul Franței și al Angliei, centrele destinate cultivării artelor, Académie de France à Rome, instalată la 1802 la Villa Medici (ale cărei origini datau de la 1666), și British Academy in Rome (Accademia Britannica di Belle Arti in Roma), întemeiată în 1822¹².

Proiectul de cercetări arhivistice propus de Vasile Pârvan era în directă legătură cu specializarea Școlii conduse de el – ca, de altfel, și a bibliotecii aferente, fondată la începutul anilor '20 – pe problematica romanității orientale, analizată sub aspect cronologic și din perspectivă pluridisciplinară (istorică, arheologică, filologică etc.). În conformitate cu acest program de studiu, Școala Română de la Roma a avut întotdeauna un contingent de 3 sau 4 bursieri care desfășurau cercetări de arhivă axate pe identificarea informațiilor inedite privitoare la evoluția Țărilor Române în perioada medievală, în zorii modernității și în perioada modernă. Grupul de cercetători arhiviști a fost organizat de Vasile Pârvan în condițiile unui efort pozitivist, din această perspectivă, al istoriografiei române, de a se alinia nivelului celorlalte școli istorice europene, efort destinat formării bazei complete de date care să deschidă posibilitatea interpretărilor nuanțate și sintezelor generoase.

Cercetările de arhivă ale bursierilor Școlii Române din Roma din anii interbelici și din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial s-au desfășurat în primis în marile arhive romane, în general în cele ale Sfântului Scaun, o serie de istorici și teologi români semnalând Academiei Române, la începutul anilor '20, bogăția în informații a acestor fonduri atunci insuficient explorate. Experiența arhivistică a studioșilor români a fost în mod fericit completată de frecventarea Școlii de Paleografie și Diplomatică de pe lângă Archivio Segreto și Biblioteca Apostolica Vaticana. Au desfășurat investigații arhivistice în perioada în care au fost membri ai Școlii Române de la Roma italianistul cu preocupări de istorie a literaturii Alexandru Marcu (din prima generație de bursieri, 1922-24), Claudiu Isopescu (la specializare în capitala Italiei în anii 1923-25), Ștefan Bezdechi (din perspectiva unui clasicist, în 1923-24), Nicolae Buta, George Călinescu, Virginia Vasiliu (reprezentând grupul de arhiviști format de Pârvan în 1924 și care și-a desfășurat activitatea până în 1926), Nicolae Grămadă (în 1925-26), Constantin Zoppa, Ioan Moga, Anton Mesrobeanu (toți în 1926-28), Constantin Radu (recomandat pentru perioada 1926-28, dar care și-a întrerupt stagiul în februarie 1928), Cezar Șerbu (1927-29), Aurel Decei (1928-30), Dimitrie Găzdaru (1929-31), Mihail Berza (1931-33), D. Bodin, Nicolae Corivan (ambii în 1933-35), Francisc Pall

¹² Pentru o panoramă asupra Școlilor străine din Roma, vezi Eugénie Strong, *Istituti Stranieri in Roma. Cenni storici*, „Annales Institutorum quae provehendis humanioribus disciplinis artibusque colendis a variis in urbe erecta sunt nationibus”, Roma, 1928, I, p. 15-60 (p. 23-40 pentru fundațiile germane în capitala Italiei), iar pentru academiile de arte frumoase, Angela Windholz, *Et in Academia ego. Ausländische Akademien in Rom zwischen künstlerischer Standortbestimmung und Nationaler Repräsentation*, Regensburg, Verlag Schnell & Steiner GmbH, 2008, 470 p. (în special p. 195-336 pentru Academia Britanică și cea Germană).

(1934-36), Marina Lupaș (1935-37), Gh. Vinulescu (1936-38), D. Ciurea (1937-39), Ioan Sabău (1938-40), Ștefan Pascu (1939-41) etc. Celor amintiți li s-au adăugat și o serie de filologi, istorici de artă sau clasiști care au efectuat complementar munca de cercetare în arhive, pentru desăvârșirea lucrărilor lor sau ca o specializare secundară (vezi Al. Busuiocanu, Const. Balmuș, Al. Doboși, N. Lascu etc.)

Informațiile arhivistice privitoare la Țările Române pe care bursierii Institutului nostru din Roma le-au cules de-a lungul anilor din Archivio Segreto Vaticano, Archivio della Sacra Congregazione di Propaganda Fide sau dintr-o serie de fonduri ale familiilor nobiliare romane oferă, în general, imaginea pe care și-o formase Scaunul Apostolic asupra realităților politice, militare, economice, dar, mai ales, confesionale din aceste teritorii. De aceea, documentele publicate de membrii arhiviști ai Școlii, la început în „Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma” (care a început să apară în 1925, cuprinzând elaboratele prezentate de prima generație de bursieri în 1923), apoi în buletinul specializat pe publicarea materialului de arhivă, „Diplomatarium Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani” (inaugurat în 1926 cu cercetările consacrate editării de documente produse de bursieri în 1925), oferă o perspectivă asupra situației din Țările Române așa cum era observabilă de la nivelul Curiei Romane, pe baza informațiilor adunate de misionarii catolici, de provincialii iezuiților, de arhiepiscopii din zonă, de nunții de la Viena sau din Polonia. Din aceeași perspectivă, documentele editate în perioada interbelică în anuarele Școlii Române din Roma oferă o imagine a evoluției Principatului Transilvaniei în secolul al XVII-lea, informațiile fiind mai generoase pentru anii în care Principatul a jucat un rol important în evoluțiile politice și militare din zonă, în mod special în contextul acțiunilor antiotomane stimulate de Imperiul habsburgic și patronate de Sfântul Scaun.

Un prim grupaj consistent de documente – identificate de bursierii Școlii Române de la Roma în Fondurile Borghese, Codices Urbinates Latini din Arhivele Vaticanului și în arhiva de familie a principelui Doria Pamphili – oferă date amănunțite despre operațiunile militare din Transilvania în contextul războiului pe care împăratul Rudolf al II-lea l-a purtat împotriva turcilor, acesta fiind și cadrul politic european în care s-a desfășurat acțiunea lui Mihai Viteazul în Principat. Documentele oferă informații despre Principatul Transilvaniei până în anul 1605, deci se suprapun pontificatului lui Clement al VIII-lea (Ippolito Aldobrandini, 1592-1605), promotorul „Ligii Sfinte”, care a înmănușat eforturile antiotomane ale Imperiului habsburgic, Spaniei, statelor germane, ducatelor italiene (Toscana, Mantova, Ferrara) și principatelor românești. Imaginea Transilvaniei la începutul secolului al XVII-lea – așa cum emerge din documentele romane – este aceea a unui veritabil teatru de război, a unui principat aflat în tumult („quella Prov-a era tutta sottosopra”, „in mali termini”), viața internă fiind afectată de lupta pentru putere dintre diferiții pretendenți – care își proiectau și modelau propriile interese politice în funcție de evoluțiile

militare dintr-un moment sau altul¹³ –, de prezența unui număr mare de soldați străini, a căror insolență devenise supărătoare pentru localnici¹⁴, de lipsurile și epidemiile care acompaniază în mod nefericit orice conflict armat¹⁵. Pentru anii 1600-1601, amintitele „avvisi” – scurte informări trimise de reprezentanții Bisericii Romane în teritoriu, de diverșii misionari catolici etc. – oferă date extrem de interesante asupra figurii lui Mihai Viteazul și asupra modului în care au fost percepuți el și planurile sale politice la nivelul exponenților Curiei Pontificale¹⁶. Din

¹³ Vezi mai ales informările pe care le primea Roma în martie 1601: „Le lettere di Viena delli 24 passato – se relata din Veneția la 10 martie 1601 – portano aviso di Transilvania che veramente quella Prov-a era tutta sottosopra per la sollevatione d'alcuni di quei Prencipali tra quali uno che aspirava a quel Prencipato con occuparlo, quali dopo haver tenuto la ditta, nella quale risolsero di chiamare il prencipe Battori quale resolutione fecero sapere al Bast allegando haver cio fatto per sentire che turchi, polacchi favorendo ditto Battori trattavano d'introdurlo, aveva forza in Transilvania; con total rovina di quella Prov-a [...]” În aceeași zi, din Varșovia, nunțiul Rangoni anunța Curia Romană că se răspândise „la voce de rumori di Transilvania”. Iar în iarna următoare, la 15 ianuarie 1602, nunțiul Rangoni îl informa pe cardinalul San Giorgio despre luptele desfășurate în Transilvania într-un anotimp puțin propice, oferind detalii atât asupra trupelor lui Basta, cât și referitoare la acțiunile turcilor și tătarilor și la reacția armată a localnicilor, concluzia fiind gravitatea situației din principat („non essendosi ritirati gl'esserciti dell'uno et l'altro in stagion così contraria all'imprese di guerra, sia da far cattivo giudicio di quella Provincia, et che sia in mali termini”). Nicolae Buta, *I Paesi Romeni in una serie di „Avvisi” della fine del Cinquecento (1599-1603)*, „Diplomatarium Italicum”, Roma-București, 1930, 2, p. 194-195; Idem, *I ragguagli di Claudio Rangoni, Vescovo di Reggio-Emilia e Nunzio in Polonia dal 1599-1605. Appunti di storia rumena*, „Diplomatarium Italicum”, 1925, 1, p. 308.

¹⁴ „Di Transilvania ha detto il Re – scria nunțiul în Polonia, Claudio Rangoni, la 20 iulie 1602 din Cracovia, către cardinalul San Giorgio (cardinalul Cinzio Aldobrandini, din familia pontifului Clement al VIII-lea) – d'haver inteso, che il Basta teneva li Comitii, nè si sapea che di buono potesse sperare, scuoprendosi malissimo sodisfatti quei provinciali per l'insolenza grande de soldati, non solo rispetto alla robba, ma all'honore, per le Donne levate et mariti che erano ammazzati et figlie vergini alli padri.” Idem, *I ragguagli di Claudio Rangoni, Vescovo di Reggio-Emilia e Nunzio in Polonia dal 1599-1605*, p. 320.

¹⁵ „[...] con aviso di Transilvania – venea înștiințare din Veneția la 23 martie 1602 – [...] che li Turchi, et Tartari della Città di Coronna scorssi fino Ermenstat hanno posto à ferro, et foco ogni cosa conducendo via molte anime, et nel ritorno sorpresero presso Lippa un Castello il qualle per esser forte lo havevano benissimo praesidiato, et munito [...]. La 11 octombrie 1602 nunțiul Rangoni anunța din Cracovia, sub beneficiul îndoilelii, că „s'è sparsa voce quà, che di già [i Tartari] havessero occupata la Transilvania con danni et strage grande”. „In Transilvania et Valacchia – informa din Cracovia, la 11 octombrie 1603, nunțiul Rangoni pe cardinalul San Giorgio –, massime nel loco dove sta il Ves-o, dicono sia gran Peste...” *Ibidem*, p. 328, 364; Idem, *I Paesi Romeni in una serie di „Avvisi” della fine del Cinquecento (1599-1603)*, p. 265.

¹⁶ Vezi documentele nr. CL din 12 martie 1600, nr. CLXII din 8 aprilie 1600, nr. CLXVII din 29 aprilie 1600, nr. CLXXI din 13 mai 1600 („Di Praga del primo stante s'ha che l'Imperatore non era ancor tornato in quella Città. Che s'era stato in qualche gelosia del Valacco per aver accettati li presenti del Turco, ma però si tiene chel vadi trattenendo tutti i suoi nemici con belle inventioni per poter in questo mentre far il fatto suo”), nr. XI din 8 iulie 1600 (în care cardinalul San Giorgio îi indică nunțiului Rangoni linia de politică a Sfântului Scaun pe care trebuie să o urmeze în Polonia, în legătură cu Mihai Viteazul, precizând că „se pure la M-tà Sua [regele Poloniei] è risoluta di prepararsi, come fa per gl'accidenti che potessero nascere, non debba però muoversi à offesa finchè non si chiarischi meglio dei fini del Vallacco, della intelligenza del quale coll'Imperatore, se bene non vogliamo affermare cosa certa, potiamo dire non di meno di credere con fondamento, che non ce ne sia alcuna, et che s'innnganni chi tiene il contrario, perchè della diffidenza et gelosia con che si vive fra loro habbiamo argomenti troppo sicuri, et comminciamo ad havergli da che Michele s'impadroni della Transilvania”, ceea ce denotă percepția pe care o avea Curia Romană asupra situației), nr. XIV din 19 august 1600 (în care cardinalul San Giorgio îi indică din nou nunțiului Rangoni poziția Curiei Pontificale în legătură cu

acest punct de vedere, și conotațiile confesionale care însoțesc analiza evenimentelor sunt edificatoare pentru receptarea evoluțiilor din Transilvania în lumea catolică a vremii. Este subliniată credința greacă a lui Mihai Viteazul și, în consecință, lipsa de încredere – pe aceste baze – a lumii catolice și a autorităților Sfântului Scaun în acțiunile sale¹⁷. De asemenea, o serie de date din primăvara anului 1600 insistă pe anumite aspecte de ordin social – Mihai Viteazul se făcea iubit în Transilvania de poporul de rând –, iar utilizarea unei asemenea soluții pentru dobândirea preeminenței militare și politice în principat era considerată de exponenții Bisericii Romane ca fiind un exemplu periculos în contextul luptei antiotomane din zonă¹⁸. De altfel, mare parte a documentelor denotă eforturile diplomatice ale nunților din Polonia și din

acțiunile lui Mihai Viteazul, sfătuindu-l pe acesta că „nei particolari del Vallacco e bene il passarla con la solita generalità, essendo incerti li suoi pensieri et incertissimi gl'eventi”), nr. XXI din 11 noiembrie 1600 (în care se subliniază din nou poziția de difidență a Curiei Pontificale față de acțiunile lui Mihai Viteazul – „essendo mutate le cose con la espulsione dalla Transilvania del Vallacco, la molta cupidità et poca fede del quale poteva dar pretesto non ingiusto ad ogni tentativo del Cancelliere” – și interesul acesteia pentru păstrarea intactă a frontului creștin, nunțul Rangoni fiind sfătuit să militeze în Polonia pentru ca Transilvania să nu devină sub nicio formă măr al discordiei între Imperiul habsburgic și Polonia – „se il Cancelliere non si astenesse di tentare la Transilvania hora che l'Imperatore ne ha il pacifico possesso, et massime che rompendosi la guerra fra di loro, non saria certa la M-tà S., che'l Turco non si valesse della congiuntura, così a danno della Polonia, come dell'Ongheria et d'altri stati Arciducali, come quello che, se ben sono diverse le Nationi et diversi i Principi, ha mondimento i Christiani tutti per un nemico solo”), nr. XXIII de la 16 decembrie 1600 (în care se exprimă clar atitudinea favorabilă a Sfântului Scaun față de îndepărtarea lui Mihai Viteazul: „Sarà dell'istessa mala volontà chi interpreta in male quel bene che ha fatto il Basti in Transilvania, discacciandone il Vallacco”), nr. CCXLVI din 16 ianuarie 1601 („nuovi tentativi del sudetto Michele, qual havea inteso esser passato da Varadino con 150 cavalli, e volendole impedir quei Imperiali il passaggio, haverle mostrato passaporto, et esser stato molto regalato, e che passando per Cassovia se n'era andato à Praga, ove sia stato ricevuto come Principe, et esser da meravigliarsi, che tante carezze fossero fatte ad un ch'era stato nemico dell'Imperatore istesso, poiche contro voglia sua havea tenuta la Transilvania un pezzo, e n'havea dal Turco preso stendardo, ne mai se non per forza n'era voluto uscire, overo bisognava credere havesser'havuto cointelligenza, com'hanno detto alcuni, che sia sempre stato tale, che anzi il Basti sia in qualche disgratia per averle levata la Transilvania”), nr. CCCXII din 16 iunie 1601 (care furnizează amănunte asupra raporturilor dintre Mihai Viteazul și Basta), nr. CCCXV din 23 iunie 1601 („Di più di Gratz scrivono ... che tenevano di Transilvania che quei populi dubitando che il Valacco torni à quel Dominio s'erano lasciati intendere di voler più tosto esser tagliati à pezzi con le lor moglie, et figli che sostener più la sua Tirania”). Idem, *I ragguagli di Claudio Rangoni, Vescovo di Reggio-Emilia e Nunzio in Polonia dal 1599-1605*, p. 301-302, 304-305; Idem, *I Paesi Romeni in una serie di „Avvisi” della fine del Cinquecento (1599-1603)*, p. 138, 149, 152-153, 154, 184, 226-227, 228.

¹⁷ Idem, *I Paesi Romeni in una serie di „Avvisi” della fine del Cinquecento (1599-1603)*, p. 120, doc. nr. CXVI din 1 ianuarie 1600 etc. Pe tema dimensiunii confesionale a acțiunii lui Mihai Viteazul în Transilvania, vezi cap. VII. *Mihai Viteazul și Roma* (p. 227-282) din Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae III. Studii cu privire la Mihai Viteazul (1593-1601)*, București, Edit. Albatros, 1997.

¹⁸ Vezi, de exemplu, raportul nunțului Rangoni către cardinalul San Giorgio, redactat la Varșovia la 19 februarie 1600, în care trimisul papal aprecia că preluarea unui asemenea mod de operare în Polonia ar avea consecințe dezastruoase pentru regat: „Michele si vadi inalzando con farsi amare, et seguire ivi à gente bassa, et à Villani spetialmente à quali in Transilvania ha data facultà d'amazzare suoi padroni, et farsi liberi con contrasegno d'un Cappello bianco levato per stendardo, accennando quanto potesse esser pericoloso simil procedere in Polonia, per la quantità de Villani che sono soggetti alla nobiltà, se colui pigliasse polso di quà.” N. Buta, *I Paesi Romeni in una serie di „Avvisi” della fine del Cinquecento (1599-1603)*, ed. cit., p. 130.

Imperiul habsburgic în vederea îndepărtării oricăror neînțelegeri dintre cele două puteri creștine – inclusiv divergențele asupra conducerii principatului Transilvaniei, pe care Polonia nu îl dorea, fiind o provincie învecinată, sub autoritate arhiducală –, așa încât acțiunea antiotomană patronată de papalitate să nu aibă de suferit. În repetate rânduri documentele subliniază poziția strategică a Transilvaniei în apărarea creștinătății, ca bastion a ceea ce se mai păstrase din Regatul Ungariei, precum și valoarea economică și teritorială a Principatului („la Transilvania è grande, fertile et abbondante, et il propugnacolo di tutto il rimanente del Regno”)¹⁹. În același context este subliniat și rolul Țării Românești, văzută ca „un antemurale della Transilvania et un propugnacolo contro il Turco”²⁰, de liniștea Valahiei depinzând și liniștea Transilvaniei²¹. Pentru a doua jumătate a anului 1602 și pentru 1603 informațiile arhivistice publicate de bursierii Școlii Române din Roma oferă detalii referitoare la revolta condusă de Moise Székely, în special din perspectiva alianței sale cu turcii și cu tătarii.

Pentru anii 1610-13, un grupaj de 64 de documente²², identificate în marea lor parte în fondul Nunțiatunii Germaniei, oferă o imagine a Transilvaniei sub principele Gabriel Báthory (1608-13) și a modului în care au fost percepute la Curtea Vieneză planurile acestuia de consolidare a poziției principatului față de Habsburgi, precum și ambițiile sale imperiale, care îl făceau pe Báthory să urmărească o posibilă așezare sub coroana sa a Valahiei, Moldovei și Poloniei. Aspectul confesional joacă și pentru această perioadă un rol important, documentele indicând sensibilizarea Curții vieneze de către Báthory, în vederea îndeplinirii planurilor sale, tocmai cu argumentul restabilirii religiei catolice în

¹⁹ Vezi doc. nr. CCCCLXI din 1 septembrie 1603, transmis Curiei Romane din Praga. Se pune problema păstrării sau nu a Transilvaniei în condițiile tratatelor de pace cu Imperiul Otoman, împăratul nefiind decis dacă să renunțe la Transilvania – pentru menținerea căreia efortul militar devenise prea costisitor – sau să o păstreze, fiind un principat bogat și cu o importantă poziție strategică. „Si è ripigliato – se arăta în amintitul «avviso» – di novo il trattato della pace, et vi è qualche speranza che stando le cose del Turco à così mal partito come vien scritto, si possa culpire S. M. dimanda Canisia, Albaregale, Agria et Buda, al che pare che da parte del Turco si condescerebbe pure che à lui fusse lasciata tutta la Transilvania, sopra che S. M. ancora non si è risoluta, con tutto le sia persuaso et consigliato per buona et utile conditione, atteso che per mantener la Transilvania vi è necessario di continuo un grosso essercito, et spesa alla quale la Camera hor mai non potrà più supplire, et che è impossibile à S. M. poter longamente mantener detta Provincia massime per l'inconstanza et infedeltà de quei popoli, quali à questo modo saranno castigati, et domati, soggionendo che se S. M. è stata per 50 anni et più senza detta provintia, lo può ben star adesso, havendo massime le sudette piazze, che son un grosso regno, tuttavia la Transilvania è grande, fertile et abbondante, et il propugnacolo di tutto il rimanente del Regno. Dio elega quel Re ch'è meglio per suo santo servitio. S. M. et questo Mons-r Arcivescovo hanno ordinato l'oratione delle 40 hore et le solite processioni per implorar in tutto il Divino aiuto.” O percepție asemănătoare asupra Transilvaniei în doc. nr. CCCXXIX din 2 octombrie 1602. *Ibidem*, p. 287, 299-300.

²⁰ Este expresia cardinalului San Giorgio, folosită în scrisoarea trimisă de la Roma nunțiului Rangoni la 1 martie 1603. Idem, *I ragguagli di Claudio Rangoni, Vescovo di Reggio-Emilia e Nunzio in Polonia dal 1599-1605*, p. 348.

²¹ Vezi răspunsul nunțiului Rangoni la scrisoarea cardinalului San Giorgio, trimis din Cracovia la 8 martie 1603. *Ibidem*.

²² Ion Moga, *La contesa fra Gabriele Báthory e Radu Șerban vista dalla Corte di Vienna*, „Diplomatarium Italicum”, 1934, 3, p. 82-125.

Transilvania. Imaginea confesională a Transilvaniei pe care o oferă informările nunțiatului este aceea a unui principat profund bulversat de Reformă, Báthory adresându-se în mod egal protestanților care se ridicaseră împotriva dominației catolice a lui Rudolf al II-lea și promițându-le acestora, în egală măsură, sprijin confesional și ajutor pentru îndepărtarea de la tron a împăratului. Conflictele armate aferente – indică informațiile arhivistice – sunt urmate de destabilizarea situației interne a principatului și de multiple inconveniente pentru locuitori: „miserabilissima cicatrice di maggior danno vien a restarne à quella povera Provincia”²³ relatează documentele nunțiatului; iar în altă parte: „cominciano tanto più a scoprirsi da se stesse le piaghe di Transilvania.”²⁴ „Si tiene aviso – informa la 15 octombrie 1611 din Viena nunțul Placido de Mara – che di Transilvania per la strettezza di vivere e per altri disagi, habbia il Turco fatta una ritirata con grandissimo danno de christiani havendone condotti schiavi da 10 milla.”²⁵ Documentele oglindesc punctul de vedere al Bisericii Romane și eforturile nunțiatului pe lângă Curtea veneză pentru a se reinstaura preeminența catolicismului în Transilvania²⁶. În egală măsură materialul arhivistic oferă date asupra personalității lui Gabriel Báthory, nelipsind cunoscutele epitete de „tiranno”, „inconstante”, „di barbara natura”, „maledetto”²⁷.

²³ *Ibidem*, p. 104.

²⁴ *Ibidem*, p. 108.

²⁵ *Ibidem*, p. 103.

²⁶ La 27 noiembrie 1610 nunțul Placido de Mara, episcop de Melfi, anunța de la Viena: „A mè promette S. M-tà et questi suoi Consiglieri ch'in ogni caso si havrà particular raggione de i Catt-ci di Trans-a; ne si concluderà mai cosa, preferendosi il punto della Religione in quella Prov-a.” La 1 august 1611, Placido de Mara informa Curia Romană de la Praga asupra progreselor restabilirii catolicismului în principat: „Fin hora habbiamo, che i Cattolici scacciati di Transilvania per gratia di Dio vi sono rientrati et se i progressi di quelle cose seguiranno come si spera, potremo esser quasi sicuri che il Catholichismo poco meno che del tutto estinto in quella Provintia, habbia con l'aiuto di Dio benedetto, da ripullularvi con gran vigore.” Iar la 14 august 1611 nunțul prezenta autorităților pontificale eforturile sale pentru ca Transilvania să redevină un stat catolic, emancipat de sub principii calvini: „Io giovedì nell'Audienza ch'io hebbi da S. M-tà non mancai del mio debito, riducendoli in consideratione l'obbligo ch'ella haveva per tanti benefittii che v'à ricevendo da Dio benedetto, di promuovere la sua S-ta Religione et edificar con efficacia, particolarmente in Transilvania, quel che altri hà distrutto, et con l'istessa prontezza di sempre mi promesse di farlo, ratificandomi che dovendo in quella Provintia costituirsi ò un Governatore ò un Vaivoda, farà che non esca il carico da soggetto catholico”. *Ibidem*, p. 87, 97-98.

²⁷ La 23 octombrie 1610 nunțul Placido de Mara aprecia din Viena, în legătură cu Gabriel Báthory „vedendosi quanto poca fede possa haversi all'inconstanza et versutia d'esso Transilvano”, la 30 octombrie 1610 arăta că „si giudica che in effetto il Transilvano possa partire, et che compla al servitio di Dio, per la sua infedeltà et più che barbara natura rimuoverlo, se sarà possibile, di là, per sicurezza et per quiete di tutte quelle Provincie, et dell'Ungheria particolarmente dove si sà che aspira con troppo avidità, ne può essere la sua vicinanza se non sospettissima”, iar la 25 aprilie 1611 scria din Praga, despre situația din Transilvania că „potrà facilmente sperarsi frà non molto tempo contra quel Tirano qualche buono effetto”. Din nou din Praga, la 25 iulie 1611, constata „et in effetto si vede che Iddio benedetto vuol evidentemente, in vendetta de Catt-ci uccisi et espulsi, castigar quel Tiranno”, precizând apoi, la 1 august 1611, că „tutta quella Provintia [è] desiderosa di sottrarsi dalla tirranide del Battori”. La 19 mai 1612, o informare de la Constantinopol care parvenea Sfântului Scaun făcea referire la „il maledetto Battori”, iar în septembrie 1613, Placido de Mara amintea din nou de „l'inconstanza et infedeltà del Battori”. *Ibidem*, p. 84-85, 92, 96-97, 121, 124.

Informații tangențiale despre Principatul Transilvaniei în vremea lui Gabriel Bethlen (1613-1629), în contextul Războiului de 30 de ani (1618-48), al conflictului ruso-polon care a durat până în 1618 și în special, pe fundalul conflictului polono-turc din 1620-21, sunt oferite de un alt grupaj de 153 de documente, preluate din fondurile Bibliotecii Vaticane Barberini Latini și Urbinates Latini, precum și din fondul Brevia al Arhivelor Sfântului Scaun. Datele arhivistice acoperă perioada 1616-21²⁸ și urmăresc în mod special raporturile lui Bethlen cu Imperiul otoman și aspirațiile acestuia la coroana Ungariei²⁹. Documentele dau detalii despre politica Sfântului Scaun, pe fundalul războiului, și despre tratativele și acțiunile poloneze, susținute de agenții pontificali, până la încheierea armistițiului și apoi a păcii dintre Imperiul otoman și Polonia din 1623, în vederea obținerii Transilvaniei, care apoi,

²⁸ Anton Mesrobeanu, *Nuovi contributi sul Vaivoda Gaspare Graziani e la guerra turco-polacca del 1621*, „Diplomatarium Italicum”, 1934, 3, p. 166-239.

²⁹ Sunt evidențiate în mod special aspecte ale politicii filo-otomane a lui Gabriel Bethlen, de aici derivând și epitetul de „tiran”, utilizat în documente pentru a sublinia caracterul anticatolic al acțiunilor acestuia și frecventul apel la Poartă pentru susținerea intereselor sale. Vezi informările („avvisi”) din Veneția din 3 iunie 1617 („Et di Transilvania tenevano che Bethlem Gabor vi habbi tenuto una Dieta per haverli il Gran Turco scritto che li debba metter all'ordine con li altri doi Vaivodi di Valachia et Moldavia per entrar ad ogni suo ceno in Polonia”), 1 iulie 1617 („Di Vienna [...] scrivono solo tener di Transilvania, che Skander Bassà se ne sia con alcune migliara de Turchi andato nella Vallacchia contro Polacchi et havendo dimandato aiuto a Bethlem Gabor, questo faci perciò fare una Dieta di quei Paesi nella città d'Albagiulia”), 22 iulie 1617 („di Transilvania tenevano, che Bethlem Gabor fosse condescendo di dare aiuto à Turchi contro Polacchi, ma quei stati non volevano acconsentire”), 26 august 1617 („[Scandar] Bassa v'sia salvato con la fugga per il Danubio verso la Transilvania et hora dimandi agiuto à Bethlem Gabor”), 14 octombrie 1617 („di Cassovia tenevano che essendo andato il Transilvano con le sue genti in aiuto di Scandar Bassa contro Pollacchi, quelli siano restati rotti”), 26 iunie 1618. Vezi, de asemenea, „avvisi” din 3 octombrie 1618 („Con lettere in particolari di Costantinopoli venute per via di Venezia si è inteso che alla Porta fosse arrivato uno mandato da Transilvania dal Gabor Betlem à metter in consideratione al Divano, che la sollevatione delli Bohemi contro casa d'Austria sia a proposito per facilitar l'Imperio Turchesco, con le sue forze, ad aggiustare le cose di Ungaria, conforme l'intento havuto dalli passati Gran Ss-ri, ma il Divano non haver risoluto cosa alcuna per voler vedere come passeranno le cose di Persia”) și 16 martie 1619 („Gabriel Bethlem Principe di Transilvania haveva spedito alla Porta un Principal Signore per rimover il Granturco dalla dimanda che li fa di 700 figlioli maschi oltre il tributo ordinario, protestandoli che mai da lui saria ammessa tal crudeltà, anzi che era risoluto insieme con tutta quella Provincia”). La 21 septembrie 1619 informările din Veneția anunțau că „Di Cassovia avisano, che Gabriel Betlem à Claudiopoli in Transilvania haveva formato un grosso essercito de Moldavi, Valachi et Transilvani, con animo risoluto, dicevasi di volersene venire in Ungaria per farsi incoronare Rè di quel Regno”, iar la 7 mai 1621 Francesco Dotallevi, episcop de S. Angelo și nunțiu în Polonia, îi scria cardinalului Ludovisi – rudă cu papa Grigore al XV-lea (Alessandro Ludovisi, 1621-23) – din Varșovia, cu referire la menținerea lui Gabriel Bethlen ca rege al Ungariei cu ajutor otoman împotriva împăratului, că „è arrivato il Gabor a tanta temerità, che ha scritto nella medesima lettera espressamente di assicurarsi già di forze tali, che potrà venire sino à Roma”, ajutor care îi va fi negat în vara anului 1621 (vezi „avviso” din 8 iulie 1621), când turcii erau concentrați în efortul militar asupra Hotinului, încheiat apoi, în octombrie 1621, prin armistițiul turco-polon, așa că Bethlen a renunțat, după cum este binecunoscut, la Ungaria, primind recunoașterea habsburgică pentru cele 7 comitate din Partium și Ungaria Superioară (pacea de la Mikulov/Nikolsburg din ianuarie 1622). Într-o informare asupra situației din Polonia anterioară armistițiului de la Hotin (9 octombrie 1621), transmisă cardinalului Ludovisi de agentul pontifical – auditor sau secretar al nunțiatului polonez – Antonio Riatti la 26 septembrie 1621, principele transilvan era calificat drept „il gran Tirano Betlem Gabor”. *Ibidem*, p. 171-173, 177, 179, 185, 189, 191, 193, 205-206, 209, 221.

„congiunta con la Valachia et Moldavia”, va constitui un element important în efortul antiotoman al lumii creștine³⁰. Emerge foarte clar constanta politiciii pontificale, care avea în vedere „con grandissimo, et santissimo zelo di acrescere la cattolica santa religione”, pentru aceasta fiind stimulată în regiune Liga catolică, care să se opună atât turcilor, cât și „ereticilor” (adică protestanților)³¹.

Referiri la acțiunea lui Gabriel Bethlen în Ungaria la sfârșitul anului 1619, în vederea obținerii coroanei, se găsesc și în documentele publicate în anuarele Școlii Române din Roma pe tema raporturilor dintre Principatul Moldovei și Curia Pontificală în perioada 1606-20, accentul fiind pus pe planurile personale ale principelui în acest sens, care s-au îndepărtat de acoperirea și consensul otoman³².

Analizând documentele publicate în anuarul arhivistic al Școlii Române din Roma și care oferă date – directe sau tangențiale – asupra evoluției Principatului Transilvaniei în secolul al XVII-lea, remarcăm o pondere consistentă a informațiilor privitoare la situația confesională a Principatului care a jucat un rol important în Războiul de 30 de ani – în mod special în primele faze ale acestuia, cea ceho-palatină și cea daneză –, fiind prin principii săi calvini un element important al Uniunii Protestante, remarcat prin acțiunile sale antiimperiale. Documentele – în marea lor parte din Arhivele de la Sacra Congregazione di Propaganda Fide – oglindesc îngrijorarea Curiei Romane și a reprezentanților săi față de situația catolicismului în Transilvania. La rândul lor misionarii catolici din Moldova erau preocupați de emergența calvinismului în zonă și de posibilele contaminări în rândul credincioșilor catolici din Moldova³³. Atenția acestor misionari se îndrepta îndeosebi spre secuime, despre a cărei situație confesională,

³⁰ Până la urmă, în punctele discutate ale acordului de pace se va pune problema Valahiei, care să aibă un principe acceptat și de Polonia. *Ibidem*, p. 224-225, doc. din 29 octombrie 1621.

³¹ La 26 septembrie 1621 Antonio Ratti îi descria cardinalului Ludovisi planurile polone: “Ci è un altra impresa, mà secretissima, non notta altro che all'Imperatore, Re di Polonia, Gran Marescial di questo regno, et Conte d'Aaltam [...] che se per di qua dritto a Vienna non puotremo mandar la gente, che dopo qualche giorni prosperandosi contro il Turco, si vulti un certo numero delli Polachi nella Transilvania, et forsi che li condura secretamente il Principe di Polonia, al quale si assegnaria la Transilvania, quando se la vincesses, che poi congiunta con la Valachia et Moldavia si poneriano le cose del Turco in grandissima confusione, con speranza di disfarlo affatto”. *Ibidem*, p. 221.

³² La 22 noiembrie 1619 se primeau la Roma informări din Varșovia din partea lui Gratiani – e drept că înregistrate sub beneficiul dubiului – potrivit cărora sultanul trimisese ceauș „à Bethlem Gabor, con ordine di ritirarsi dalla cominciata impresa in Ungheria, sotto pena in caso di contraventione dalla depositione dal Principato di Transilvania”. Virginia Vasiliu, *Il Principato moldavo e la Curia Papale fra il 1606-1620*, „Diplomatarium Italicum”, 1930, 2, p. 43-44.

³³ La 1632, franciscanul Paolo Bonnici relatea: „In Baccovia, et Ville sono molte fameglie miseri dalli boni, et mali hanno pur bisogno, si bene il Vescovo havra la cura per esser il suo scagno et vicino. In Totrus et in altra Villa Grande nominata Bogdana, et altre ville ci sono da 200 fameglie li quali dicono esser tutti Cattolici, anche in Lucaciani, et in Solonza. Ma vanno da loro li preti calvini d'Transilvania, et li amministrano tutti li sacramenti a modo loro, di modo tale, che sono tutti Calvini, et tutto questo diviene per non haver Sacerdoti del proprio paese, che habbino la lingua”. G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, „Diplomatarium Italicum”, 1930, 2, p. 337.

emergență a curentelor protestante, lipsă de preoți catolici și chiar despre atitudinile violente ale protestanților de acolo față de prelații catolici, franciscanul Paolo Bonnici da Malta relatează la 1632: „La Seculia e un Paese grande che e sotto la Transilvania, et e del Prencipe di Transilvania, la q-le Seculia da al suo Prencipe quando vol far guerra contro li suoi nemici 7 mila soldati, et in questa Seculia ci sono, et Calvini, et Cattolici, et Ariani, in un constretto che loro dicono Harum Sech, cio tre scagni ci sono assai piu calvini, che Cattolici, et ci sono molte terre grandi di Cattolici, et non hanno sacerdote, et un sacerdote bisogna che serva dua e tre ville, et non li po servir bene come si convene et sono molto mal educati si bene ci sono alcuni onoratissimi, et se fusse abbondanza di sacerdoti che havessero la lingua Ungara, et che fussero sufficienti si convertirebbono ancor delli altri forse. In un altro constretto dimandato Ciuch, et altro Giorgiou sono tutti Cattolici, solo il capitano supremo Mico Ferens il quale e Ariano con tutta la sua fameglia, et questo e molto favorito dal Prencipe di Transilvania p. esser bon soldato contro li Cattolici et ci sono molte ville senza Sacerdote. Gia loro hanno il Vescovo di Transilvania, il quale risiede appresso al S-mo Cardinale di Ungaria, perche non po stare nella Transilvania per paura delli Prencipi, quali sono luterani [sic] perche loro sempre bandiscono il Vescovo, essendo che dubitano che li Cattolici non facciano qualche iniuria alli Prencipi, et il Vescovo come capo delli Cattolici facilmente li darrebbe consiglio a tal impresa pero non lo vogliono nel paese si bene vi e il suo Vicario il quale e obbedito da quelli Preti quando loro vogliono; essendo che, il Prencipe sempre li favorisce contro li ufficiali del Vescovo Cattolici pero mi par esser molto necessario di spender per l'amor di Dio per far questo Seminario, accio li giovani tanto Ungari quanto Moldavi crescano sotto la bona disciplina et sotto il bon governo di uno che sapra il modo loro, et che siano inbemiti della obbedienza regolare, et che habbiano almeno una parte se non il tutto del modo Italiano. Essendo la in Seculia per voler contrariare le loro actioni ebbi una ferita alla fronte, et gia era in pericolo d'esser ammazzato se non mi havesse liberato un gentilomo Ungaro.”³⁴ Documentele oglindesc în mod special maniera în care lumea catolică percepea atitudinea intolerantă a principilor transilvăneni față de credința romană și măsurile de îndepărtare a reprezentanților ei – să nu uităm că nu era foarte îndepărtată în timp cea de-a doua expulzare a iezuiților din Transilvania, petrecută în 1610-15 –, măsuri luate mai ales pe fondul în care aceștia erau percepuți în principat drept susținători ai Curții imperiale.

Iar în relatarea lui Pietro Diodato, episcop de Sofia și vicar apostolic al Moldovei și Valahiei, privitoare la situația catolicilor din Moldova lui Vasile Lupu, așa cum o percepuse în urma vizitei efectuate acolo de la 22 septembrie până la sfârșitul lunii octombrie 1641, apar insistente referiri la instabilitatea confesională a Transilvaniei și

³⁴ *Ibidem*, p. 338-339.

la exemplul periculos oferit de protestantism³⁵. Pentru întărirea credinței române în Moldova, Diodato solicita trimiterea unui episcop care să păstorească cele două țări românești – Moldova și Valahia – și ca urmare a rapoartelor sale, la începutul anului 1643 va fi înființat Arhiepiscopatul de Marcianopoli, în fruntea căruia a fost numit Marco Bandini. Despre părintele Bandini, Diodato relatează că fusese multă vreme misionar al Sacrei Congregații în Ungaria, iar în momentul respectiv era solicitat în Transilvania, la Caransebeș, situația catolicismului de acolo fiind nesigură și în condițiile în care părintele iezuit din amintita localitate fusese alungat prin uneltiri josnice³⁶. Informarea lui Diodato insistă de asemenea asupra unor exemple de preoți catolici din Moldova, care au trecut în Transilvania – mai precis în Secuime – și-au reluat femeile și au continuat să officieze în parohiile de acolo, la „eretici”, căci sunt – subliniază relatarea – „Sacerdoti Catolici, et Papistasci in Transilvania, che tengono moglie, e pur sono Sacerdoti”³⁷.

Nu numai problemele de nerespectare a prescripțiilor disciplinare îi preocupă pe agenții Contrareforme la mijlocul secolului al XVII-lea. Situația confesională a Transilvaniei în urma perioadei autoritare a lui Gheorghe Rákóczi I (1630-48), care s-a opus categoric solicitărilor de reînființare a episcopiei catolice de Alba Iulia și de încuviințare a iezuiților în țară, impunând calvinismul ca o adevărată religie oficială a principatului, contravenea intereselor Bisericii Romane. Documentele oferă detalii asupra stărilor de fapt la nivel local, înregistrând date îngrijorătoare asupra situației catolicilor și a atitudinii „eretice” față de aceștia. În 1651 Agostino Recchia da

³⁵ În relatarea sa, înregistrată la Congregația de Propaganda Fide la 8 noiembrie 1642, Diodato descrie situații concrete în care influența protestantismului din Transilvania era nefastă pentru catolicii din Moldova: „M'hanno detto di più, che un cert'huomo secolare, che si chiamava Nicolò, diede al predetto Vicario [dominicanul Giacinto d'Osimo, vicar general al Moldovei] un Cavallo, et altri donativi, e lo fece ordinare dal Monsignor di Bacchovia, quel huomo haveva moglie, et promessero tutti due inanzi al Vescovo di viver in castità, et quel huomo subito che fu ordenato, et fatto sacerdote, et havuto Parochia, ripiglio la moglie di novo e sene andò in Transilvania, fra li Siculi, et adesso sta là, et tiene Parochia, et insieme la moglie, perche vi sono in Sicilia circa dieci sacerdoti che son'ammogliati, et stano fra l'heretici servendo a quelli Cristiani che si trovano in Sicilia, et questi popoli sono in Transilvania di queste parti di Moldavia nelle montagne.” Gh. Vinulescu, *Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)*, „Diplomatariu Italicum”, 1939, 4, p. 109.

³⁶ *Ibidem*, p. 133.

³⁷ „Questi Cristiani – relatează Diodato – che habitano in Totrusc et nelle circonvicine Ville, sono come salvatici, et tirano più presto all'heresia, essendo vicino Transilvania, una giornata sola, passando solamente il monte, sete nella Transilvania, et praticano con li heretici quasi sempre, et li sacerdoti non hanno, et la instruzione Cristiana, e loro sono simplici, et subito, che sentono qualche cosa heretica, la caciano nella testa facilmente. Questi me dimandavano, che li ordinassi uno che haveva moglie, et io dico, non posso io dar l'ordini a un ammogliato, et loro rispondono, e perche no, noi habbiamo visto Sacerdoti Catolici, et Papistasci in Transilvania, che tengono moglie, e pur sono Sacerdoti io li ho dato d'intender quant'ho potuto meglio, et per haver fatto l'altri simil cose, loro pensano ch'è lecito di farsi: perche quel Prete Nicolò, che nominai di sopra, che fu ordenato dal Monsignor Zamoyski, che haveva moglie, in questi luoghi è stato Parochia, et ordenato sopra quella Chiesa di Totrus, et poi ripiglio moglie, e se ne fugì in Transilvania, et sin'adesso sta in Sicilia, et dicono, che tiene la Parochia, et in questa Sicilia sono delli Preti, che tengono moglie, et un P. Dominicano anni passati, era venuto di Polonia, ma fu Italiano, et stete alquanto tempo in Moldavia, e poi rubbo una Zittella, e se fugì in Transilvania, et adesso sta là, fra quella gente; et questi poveri Cristiani, che praticano con loro, et vedendo simil cose, et altre che fanno mali sacerdoti, et li heretici, et pare à loro, che questo è bene, et per ciò son'inclinati un poco là; ma tengo per certo, che se havessero sacerdoti da bene, sarebbono loro ancora boni, come si vede dell'altri, ch'hanno boni, et intelligenti Pastori.” *Ibidem*, p. 124.

Barbarano, misionar apostolic în Moldova și Valahia, relatează că îi este frică să traverseze Transilvania pentru a ajunge în Valahia, mai ales din pricina calvinilor, despre care se știa că îi atacă pe prelații catolici³⁸. Iar la 1652 – anul în care a avut loc cea de-a treia expulzare a iezuiților din Transilvania – franciscanul Maria Spera din Narni, misionar conventual al celor două Valahii, trimis în țările române la 1644 și care a stat în Moldova vreme de trei ani, iar în Valahia alți cinci, oferea date interesante asupra situației confesionale a Transilvaniei, marcată de o profundă dezordine în sânul catolicilor, de temerile că iezuiții vor fi alungați, de lipsuri disciplinare (misionarul dă exemple de câțiva preoți care și-au luat soții) și de un remarcabil progres al arianismului (anunțând că a fost îmbrățișat de încă 6000 de persoane)³⁹. Pentru anii 1653-87, documentele oferă un expozeu amplu asupra situației confesionale a Transilvaniei, unde se înregistrau numeroase treceri la calvinism sau chiar cazuri de convertire la islamism, unde credincioșii se confruntau cu o penurie de preoți – câte un paroh administra 3-4 parohii și mulți dintre ei aveau soții, iar iezuiți mai rămăseseră doar câțiva, dar incognito, din cauza decretului de expulzare⁴⁰.

³⁸ La 15 septembrie 1651, Agostino Recchia da Barbarano relatează din Leopoli: „Doppo molti e lunghi incomodi giunsi in Leopoli lontano 30 leghe dalli confini di Moldavia, p. dove adesso sono occlusi i Passi p. esser qui e p. fino alli Confini peste grandiss a si che adesso non posso, ne avanti nè à dietro andare, mà sono necessitato entrar in Transilvania e di là calar li monti, e portarmi in Valachia, si che sto in grandissimi Pericoli, e temo dare in Scillam cupiens evitare Cariddim p. che qui, è giunto nova che un P-re Domenicano con un suo Ser-re passando p. Transilvania nè li Confini siano stati uccisi dà Calvini p. esser stati Cognosciuti Cattolici, basta in nomine D-ni ibo p. che p. la santa fede son pronto patir volentiero ogni gran travaglio, et in cio fiat voluntas D-ni.” G. Călinescu, *op. cit.*, p. 413.

³⁹ „In Transilvania. Nel passare, che feci in Alba Iulia residenza di quel Principe intesi si doveva trattare nel consiglio attuale di scacciar i P.P. Gesuiti, et il P. Giorgio. Cercai con il P. Stefano in Andrianopoli mi diedero littere al P. Pro-ale di Germania gl' aiutasse appresso l'Imperatore, e ch' io ne dasse parte all' E.E. V.V. Si deve scriver a Mon-r Zamosci in Polonia non ardisi, com' ha fatto di dui o tre Transilvani, senza licenza del lor Vescovo di Selesino, over di Po[nio], perch' hanno moglie et ordinati che sono al sacerdotio, ritornano al matrimonio, e fanno molte p. secutioni a Sacerdoti catholici. Vi sono anco molti Principi catholici senza sacerdoti. In Ungaria Mons-r Vescovo di Sapusio over di Varadino fa istanza all'E.E. V.V. delle Bolle Pontificie, delle concessioni, e casi del S. Officio, e de missionarii di lingua ongara, o Schiava p. aiutarlo nel Palatinato comitatus, e la p-a città di questo sichisma Aria, dove nel suo primo anno si sono conversi più di sei mila Heretici, desidera missionarii, com' appare nel suo memoriale da me rappresentato a Mons-r Segretario. Proveder che li Greci habbino il lor sussidio della missione, perche altrimenti dichiarano publicam-te scomunicati S. Santità, e L. E.E. V.V.” *Ibidem*, p. 429.

⁴⁰ „In Transilvania vi è grandiss-a penuria di sacerdote ch'un Paroco ha trè, e quattro Parochie, e nel principio, ch'io andai in quelle parti, che fù nell'Anno 1653 tutti quelli sacerdoti havevano moglie, e il S-r Clemente Mickes primo Consigliere del Principe, ch'è morto quest'anno passato gli fece distruggere, ed uno di quelli è vivo, ed è Calvinista, ed hora [relatarea este de la 1687 circa, fiind prezentată situația pe fundalul războiului austro-turc] sono tutti buoni sacerdoti et obediscano al loro Vicario Generale huomo di bonissimo essemplio, appresso il Principe vi sono doi P-ri Reformati di Cick fatti Calvinisti, e dui Preti, un' altro P-re Reformato ch'era Paroco d'una Parochia pigliò moglie, ed hora illuminato da Iddio, è ritornato alla Religione, et è buon Religioso, anc'un laico Conventuale si fece Calvinista et adesso si ritrova in Polonia pentito del suo errore. Ad un P-re Domenicano Apostata io gli feci l'ubedienza, che se ne andasse in Polonia. Lui se ne andò à Us, è fù ivi bastonato dal Popolo, e se ne fuggì, fù fatto schiavo da Tartari, il Principe lo riscattò, ed hora non si sa dove sià, un altro P-re Dominicano m-ro si fece Turco, in Caminez, ammazzò un Turco se ne fuggì in Ias, li P-ri Gesuiti lo trattennero, diedero parte al suo Provinciale, vennero li P-ri Dominicani lo condussero in Polonia. Se L'Imp-re acquisterà la Transilvania, molti sacerdoti vi anderanno come anco li Padri Gesuiti vi sono alcuni, ma incogniti che vi è decreto del Regno che non vi siano accettati. [...] In Vasciarei li Calvinisti havevano fatto consiglio, se il Gran Turco avesse havuto Vittoria di discacciare tutti li sacerdoti Cattolici.” G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, „Diplomatariu Italicum”, 1925, 1, p. 140-141.

Faptul de a fi funcționat ca misionar apostolic în Transilvania la mijlocul secolului al XVII-lea devenise un motiv de veritabilă laudă pentru trimișii Congregației de Propaganda Fide. Franciscanul misionar apostolic în Moldova, Valahia, Transilvania, Bugeac și Dobrogea, Giovanni Battista del Monte di Santa Maria (care a funcționat 23 de ani ca misionar în spațiul românesc, ajuns în Moldova la 1663), într-un *curriculum vitae* redactat pe la 1687 menționa cu mândrie că în Transilvania „ha servito per spatio di quattro anni continui con gran fatiche et pericoli celebrando di giorni festivi duoi sacri il giorno in diverse chiese”, făcându-și un titlu de merit din convertirea a doi „eretici arieni” aflați în pragul morții⁴¹. Insistența misionarului pe acest aspect – del Monte include acest merit al său alături de notificarea că a fost, de exemplu, trimis de principii din teritoriul de misiune în solie la Ian Sobieski, rege al Poloniei, sau în Rusia, „per negotij della Cristianità”, sau că a căzut în trei rânduri rob, de două ori în mâinile tătarilor – indică atenția cu care Biserica Romană urmărea răspândirea arianismului și interesul pentru contracararea amintitei mișcări schismatice, precum și dificultatea reconvertirii arienilor.

Documentele publicate de bursierii Școlii Române din Roma în anuarele instituției oferă de asemenea date despre evoluțiile politice și militare din Transilvania în 1660-63, legate de sfârșitul stăpânirii lui Gheorghe Rákóczi al II-lea⁴², de instabilitatea politică, de scurta perioadă a lui Ioan Kemény⁴³, preeminența otomană în Transilvania fiind privită cu îngrijorare de Roma pontificală. Numeroase sunt acum știrile despre intențiile Porții

⁴¹ „Ivi [în Transilvania] vi ha convertito duoi heretici Arianni d'età d'anni settanta e più marito e moglie e doppo d'haverli dato il perfetto Battesmo e Sacramento della Santa Eucaristia due settimane doppo ressero lo spirito al Redentore.” *Ibidem*, p. 139.

⁴² Documentele au fost identificate de Virginia Vasiliu în Arhiva Municipiului Roma, în fondul vechii familii romane Orsini, unde a fost explorată mai ales corespondența diplomatică a familiei cu Curtea poloneză, numeroase fiind scrisorile adresate cardinalului Virginio Orsini, ridicat în 1641 de papa Urban al VIII-lea la rangul de cardinal protector al regatului Poloniei. La 17 aprilie 1660, Curia Romană era anunțată din Veneția despre ultimele acțiuni ale turcilor, una dintre intențiile acestora fiind utilizarea „contro la Transilvania le forze sol del Bassa di Buda insieme con quelle del Moldavo e Valacco, unite anche a considerabile numero de Tartari al qual effetto riceve il predetto di fare questa unione e quanto prima uscire a perseguitare il Ragozzi sin all'ultimo estermionio.” După cum se știe, la scurt timp – la 22 mai 1660 – Gheorghe Rákóczi al II-lea va fi înfrânt la Gilău, iar la 7 iunie va deceda în urma rănilor suferite. Câteva luni mai târziu Oradea va ajunge sub turci. Virginia Vasiliu, *Miscellanea di piccole notizie riguardanti la storia romana dei secoli XVI e XVII*, „Diplomatarium Italicum”, 1925, 1, p. 245.

⁴³ La 6 iulie 1661 erau trimise din Viena informații asupra acțiunilor otomane din Transilvania, acțiuni menite să îl îndepărteze pe Ioan Kemény – care, așa cum este bine cunoscut, a obținut la începutul lui 1661 sprijinul Dietei pentru recunoașterea suzeranității habsburgice – și să readucă Principatul sub suzeranitate turcească: „li Turchi formano due campi, l'uno sotto l'Hasan-Bassà (altresi commandante d'Erla) fra Temesvar e Zolnoch, verso la Transilvania, l'altro sotto'l Comandante d'Ali Bassà in vicinanza di Strigonia, poche leghe distante dal Corpo del generale Montecuculi, aspettando quello altri 50 m. Tartari, per assalire la Transilvania. L'altra banda a cui stati scrisse il Gran Signore che si depositaranno il Kymen Ianos dal Principato di Transilvania et elegeranno un altro in suo luogo, gli rilasciarebbe S. A. il solito tributo per 3 anni, con tutti li danari decorsi, ma si sono hormai congiunti col detto Chimen Ianos li Moldavi et Vallacchi.” Iar despre moartea lui Ioan Kemény se dădeau știri din Viena la 22 februarie 1662 – e drept cu anumite imprecizii legate de atitudinea anturajului principelui: „Scrivono dalla Transilvania, che nel medesimo giorno nel quale fosse stato sconfitto il Chimen Ianos (che fu tradito da 7 suoi piu intimi amici) fossero sortiti le Allemani dalla Piazza di Fogaras et havessero ruinato da 800 Vallachi, che dovevano secondare l'Abaffi con haver acquistato 8 cornette.” *Ibidem*, p. 247-248.

de a transforma cele trei țări române într-un pașalâc, cu anularea formei de guvernare tradițională pentru Transilvania. La 6 martie 1662 ajungeau la Roma informații din Varșovia, via Lwow, cum că „il Turco habbia perconquistato la Transilvania massime per la poca intelligenza tra li Tedeschi e Ungari, affermandosi per certo che alcuni di questi passino buona corrispondenza con li Turchi [...]; scrivano ancora che la Porta vogli ridurre la Valachia, Moldavia e Transilvania in un sol stato o regno, sotto Governo di un Bassà e così i Christiani guadagnaranno il tempo e perderanno li Domini.”⁴⁴ Iar la 22 martie 1662 se revine cu aceeași știre: „Di Leopoli si continua a scrivere che li Turchi non dubitano, ò per accordo il loro intento in Transilvania, e che già sia fuori una forma del governo da tenersi nel sudetto stato, nella Vallachia e Moldavia.”

Pentru perioada lui Mihail Apafi I documentele pun în lumină în special situația confesională, atitudinile antiimperiale împletite cu ostilitatea față de catolici. La 1676, misionarul apostolic Antonio Angelini da Campi relatează către Congregație că „la Moldavia si rende quasi inhabbitabile” – în contextul nesiguranței, prădăciunilor și violențelor generate de războaie (cel polono-turc din 1672-76), iar în Transilvania „hora arde la guerra contro Catholici p. fattioni di ribelli ungheri”⁴⁵. În anul 1678 Congregația era anunțată că „le cose della Transilvania vanno malamente stante il Prencipe diede il passo alli Polachi contro l'Imperatore onde il Generale si sollevò contro con la maggior parte della nobiltà, onde p. sua giustificatione ricorse il Gen-le al Turcho p. dar raguaglio del stato del Regno. Il Prencipe a forza di denari curò farli restar carcerati con alcuni altri catholici con haverli confiscati li loro beni.”⁴⁶ Iar în 1677, în contextul unei discuții asupra originilor, atribuțiilor și istoricului Arhiepiscopatului de Marcianopoli, Urbano Cerri – secretarul Congregației de Propaganda Fide –, realizează un excurs asupra țărilor române, subliniind faptul că toate sunt părți ale vechii Dacii și că Valahiile fuseseră în trecut sub ascultarea unui singur principe⁴⁷. Ideea era de altfel

⁴⁴ *Ibidem*, p. 249.

⁴⁵ „Il capo di quelli ribelli – anunță mai departe Antonio Angelini – hora da Turchi è stato dichiarato Prencipe di Valachia et hanno ancor mutato il Prencipe di Transilvania il q-le è fautore suppremo delli ribelli contro l'imperio et tre anni sono li morse il cavallo sotto, guerreggiando con li imperiali hora non vede lume, che modo di vendetta puol fare, dalla Francia li fù mandato sussidio di denari acciò fument li Turchi con li ribelli a danni dell'Imperio; solo Iddio sara p. soccorrere alle nostre miserie.” G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici*, p. 124-125.

⁴⁶ „Il povero Sig-re Capitan Francesco Biale – continua relatarea din 15 august 1678 a lui Antonio Angelini – ho inteso habbia lasciato il suo off-o stante che fusse stato accusato dalli predicanti calvini con diverse bugie con antiporre al Prencipe che non... e il Papa di Roma contro la Religion Calvinista, con haver tenuti alcuni predicanti prigione così tiranno et lui e amato gradiss-te da tutta la militia del Regno e dicono lui sia fautore delli Todeschi e tutte le nove della Transilvania manifesti a quelle parti onde non so come la passaria: sarebbe gran danno alli catholici. Essendo protettore della n-ra Religione dicono sia persecutore della loro setta come anco essendo gran amico di quel barone trattenuto in Turchia.” *Ibidem*, p. 130.

⁴⁷ „[...] il nome commune di Valachia – arăta la 1 iunie 1677 Urbano Cerri –, che anticom-te havea la Moldavia, essendo state due le Valachie che obediavano ad un Pn-pe solo e con la Transilvania costituivano l'antica Dacia, che doppo divise q-te tre Provincie in diversi Regoli chiamati in loro lingua Vaivodi presero nome differente, onde la Valachia Transalpina overo montana verso il Danubio ritiene il nome di Valachia e l'altra verso il Ponte Euxino vien chiamata Moldavia da un fiume che la bagna ben che altri dicano esser detta p. le sue pianure Mollis Dacia, e da ciò derivare il corrotto vocabolo di Moldavia, così dice Gio: Sambuco nell'additt-e alle Decadi di Bonfinio *Rerum Ungaricarum* f. 460. Martino Cromero de *Rebus Polonorum* foglio 216, et Abramo Ortellio nel suo *Dittio-o Geografico verbo Dacia*.” *Ibidem*, p. 77-78, 127.

larg răspândită în epocă și această legitimare istorică a fost amplu utilizată în sfera politicului în secolul al XVII-lea în proiectele de confederație a țărilor române atât de către principii reformați ai Transilvaniei (să nu uităm de proiectul din 1627 al lui Gabriel Bethlen de confederație a țărilor române într-o Dacie protestantă), precum și de lumea catolică și imperială (pe fundalul evoluțiilor politice și al progreselor Ligii Sfinte în ultimele decenii ale secolului fiind de amintit planurile imperiale, secondate de agenții Contrareformei, care aveau în vedere, în contextul european de după 1683, o posibilă confederație între Transilvania și Țara Românească sub tutela împăratului Leopold)⁴⁸. Oricum, odată cu succesele imperiale și ale Ligii Sfinte în general, în războiul antiotoman desfășurat între 1683-99, misionarii Congregației de Propaganda Fide încep să vadă Transilvania ca pe un teren mai sigur. Se făceau planuri în legătură cu acțiunile care urmau să fie întreprinse în provincie în cazul în care Transilvania va fi obținută de către Habsburgi, detaliile oferite de documente evidențiind proiectele Contrareformei în zonă. Pentru ultimele decenii ale secolului al XVII-lea apar frecvente referiri la refugiarea misionarilor din Moldova în Transilvania – de multe ori împreună cu odăjdiiile și cărțile de cult ale misiunii –, în condițiile atacurilor tătarilor care au afectat profund viața țării românești de la răsărit de Carpați⁴⁹. Un fenomen invers – de revenire în Moldova a populației catolice plecate anterior din Moldova în Transilvania – este amintit pentru vara anului 1690, în contextul intrării în Transilvania a lui Emeric Thököly și al victoriilor obținute de acesta împotriva austrieilor.

Relatările misionarilor catolici de la sfârșitul secolului al XVII-lea – a franciscanului Francesco Antonio Renzi de exemplu – zugrăvesc o perspectivă sumbră asupra situației și vieții din Transilvania. Imaginea este aceea a unei provincii puternic afectate de războaie, cu tot ce implică acestea, migrații de populație etc. și de calamități (lăcuste care au distrus culturile, producând daune atât în Transilvania, cât și în Polonia, Podolia, regiuni din Ucraina până înspre Moscova)⁵⁰.

⁴⁸ Pe această temă vezi Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae II. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, București, Edit. Albatros, 1989, 283 p. (în mod special capitolele III. *Transilvania la începutul secolului XVII: acțiuni și proiecte pentru unitatea spațiului carpato-danubian*, p. 85-134, și VI. *Moștenirea politică a lui Mihai Viteazul la mijlocul secolului XVII*, p. 225-282).

⁴⁹ La 1 decembrie 1685 părintele Giovanni Battista Volponi, misionar apostolic în Moldova, îl informa pe secretarul Congregației De Propaganda Fide că „nel 1685 si levorno cinq. cento soldati Cosacchi dal esercito Polacco, rovinato mezza Moldavia, levata quello hanno trovato, vestimenti e calciamenti dagli stessi huomini, et io ancora con loro restato spogliato, in segno necessitato fuggere in Transilvania.” Iar în ianuarie 1687, Volponi scria secretarului Congregației, din Transilvania, că după prima incursiune a tătarilor cei din misiune „qui in Transilvania necessitato haver refugio, come spaventose pecore.” Iar tot pentru anul 1687 o relatare a situației din Moldova arăta că „In Us [Huși] li Tartari hanno pigliato tutte le robbe della Chiesa, li paramenti della Baia, il P-re Volpone l'ha portati à conservare in Transilvania, e quelli di Barlatte l'offitiale della Chiesa l'ha portati seco pure in Transil-a.” G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici*, p. 137, 140; Idem, *Altre notizie sui missionari*, p. 456.

⁵⁰ La 19 februarie 1691, Francesco Antonio Renzi scria de la Iași secretarului Congregației: „In altri lochi diversi per la Moldavia vi sono diverse famiglie di Catholici, disperse sotto protezione de diversi signori a causa di tributi e contributioni e molte famiglie sono uscite da Transilvania in Moldavia per l'ingresso del Hemerico Tochoij Grof in Transilvania l'estate passata, quali famiglie erano fugite anni sono

Panorama pe care documentele publicate în perioada interbelică de bursierii-arhiviști ai Școlii Române din Roma în anuarele instituției o oferă asupra Principatului Transilvaniei în secolul al XVII-lea este, în consecință, aceea observată din perspectiva Bisericii Romane, a autorităților vaticane pe baza informărilor nunțiilor și ale agenților Contrareformei din zonă, oglindind în principal acele aspecte din evoluția Transilvaniei care interesau Sfântul Scaun: desfășurarea – înregistrată cu lux de amănunte – a evenimentelor militare și politice din Principat, pe fundalul numeroaselor conflicte din regiune și în contextul general al politicii antiotomane susținute de Scaunul Apostolic, precum și situația confesională, pe fundalul Contrareformei și interesului față de progresele acesteia în zonă.

da Moldavia in Transilvania, e sono necessarij Sacerdoti per somministrare sacramenti, ma perche li Popoli sono impoveriti è quasi impossibile che possino sustentarli. E qui in Moldavia vi è una grandissima carestia [...] a causa della gran quantità de locuste generate e nate in Moldavia, che non solamente hanno destrutti i seminati, ma anche i campi da falgare il fieno, et era tanta la quantità che per due mesi continui non si vedeva il sole, che oltre quelle sono restate in Moldavia, hanno empita e ripiena e la Transilvania e la Polonia e Podolia e la Lucraina e Moscovia.” Francisc Pall, *Le controversie tra i Minori conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)*, „Diplomatarium Italicum”, 1939, 4, p. 295.